

EKONOMİK RASYONELLİĞİN ELEŞTİRİSİ: HERBERT SİMON'UN SINIRLI RASYONELLİK ANALİZİ

Criticism of Economic Rationalism: Herbert Simon's Bounded Rationalism Analysis

Musa DEMİRHAN¹ 

Taher MİRABİ² 

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi : 15/09/2023

Makale Kabul Tarihi : 26/07/2024

Rasyonalite, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda felsefi, sosyal ve psikolojik boyutlara da sahip bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle rasyonellik konusunda çok çeşitli görüşlerle karşılaşmaktadır. Bu görüşlerden biri de rasyonelliği kişisel çıkara dayalı değişmez bir varsayım olarak gösteren geleneksel iktisat yaklaşımıdır. Tam rasyonellik yaklaşımına birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerden biri de Herbert Simon'un önerdiği tam rasyonelliğe karşı sınırlı rasyonelliktir. Klasik iktisadın, faydanın temelde hedefe ulaşmada özetlendiği tam rasyonellik yaklaşımını eleştiren Simon, karar sürecini, tamamen bilgiye sahip bir kişinin tasarrufunda olan bir süreç değil, dışsal ve içsel çeşitli faktörlerin etkisi altında olan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Sonuçta insanın verdiği karar tamamen optimal bir karar değil, aksine onu araştırmayı ve değerlendirmeyi bırakacak belli bir tatmin düzeyine getiren bir karar olarak değerlendirilmektedir. Tam rasyonellik yaklaşımının aksine, bireyin yapılan seçimden duyduğu tatmin, kişisel menfaatin tam olarak gerçekleşmesinden kaynaklanan tek fayda değildir; aynı zamanda karar vericinin inancını, sosyal ve bireysel tatminini de takip etmektedir. Simon'un araştırma yöntemi basit ve açık olmasına rağmen, görünen o ki bu teorinin sonucu, yönteminden daha çok önem arz etmektedir. İktisat teorisinin temel taşı olarak kabul edilen tam rasyonellik gerçeklikle örtüşemiyorsa, geleneksel iktisat teorisinin toplumu anlama ve toplumun sorunlarına çözüm üretecek pratik öneriler sunma yeteneğine sahip olmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, rasyonalite kavramının sadece ekonomik boyutta değil, aynı zamanda felsefi, sosyal ve psikolojik açılardan da incelenerek, bu çeşitli bakış açılarıyla karşılaştırılmasının araştırılmasının yanı sıra insan davranışlarının alternatif teorilerine vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Rasyonellik, Herbert Simon, Rasyonel Seçim Teorisi, Rasyonel Davranış, Rasyonellik.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Research Article

Submission Date : 15/09/2023

Accepted Date : 26/07/2024

Rationality emerges as a concept not only confined to economic dimensions but also encompassing philosophical, social, and psychological aspects. Therefore, a wide array of perspectives on rationality exists. One of these perspectives is the traditional economic approach, which presents rationality as an immutable assumption based on personal gain. The approach of full rationality has faced numerous criticisms. One such critique is the proposition of bounded rationality against full rationality, as advocated by Herbert Simon. Simon, in contrast to the classical economic view that summarizes utility as primarily reaching goals, evaluates decision-making as a process influenced by various external and internal factors rather than being solely at the disposal of an individual possessing complete information. Consequently, human decisions are viewed not as entirely optimal but rather as reaching a level of

¹ Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı e-posta: musa06375@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0381-8778 (Sorumlu Yazar/ Correspondent Author)

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, e-posta: tahirmirab@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9809-3932

satisfaction that suffices to cease further exploration and evaluation. In contrast to the approach of full rationality, the satisfaction derived from individuals' choices stems not only from the fulfillment of personal interests but also encompasses the decision-maker's beliefs, social, and individual satisfaction. Despite Simon's research method being straightforward and transparent, it appears that the implications of his theory outweigh its methodology. If the cornerstone of economic theory, full rationality, fails to align with reality, it can be inferred that the traditional economic theory lacks the capability to offer practical solutions for understanding society and addressing its issues. The primary objective of this study is to investigate the concept of rationality not only from an economic standpoint but also from philosophical, social, and psychological perspectives, while emphasizing alternative theories of human behavior.

Keywords: Economic Rationality, Herbert Simon, Rational Choice Theory, Rational Behavior, Rationality.

1. Giriş

Rasyonel davranış varsayımı geleneksel (neoklasik) ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. İnsan davranışının rasyonel olduğu varsayılmaktadır ve gerçek davranışın rasyonel davranışla eş anlamlı olduğu vurgulanmaktadır. Her ne kadar bu varsayım güçlü bir analitik araç sağlasa da insan davranışını basitleştirerek, insan davranışının karmaşıklığını ve davranışını yöneten ahlaki normların göz ardı edilmesi, gerçekçi olmayan analizlere ve politikalara yol açmaktadır. Bu şekilde karşımıza çıkan davranış bilimi, psikologlar ve ahlak felsefecileri tarafından yürütülen davranışsal çalışmaların klasik iktisat basamaklarında yer almaktadır. Geleneksel ekonomide, insan davranışına ilişkin davranışsal ve etik hususlar ön planda tutulmamaktadır ve rasyonellik varsayımına dayanılarak, insan davranışını analiz etmek ve tahmin etmek için modeller tasarlanmaktadır. David Laibson, Sandhil Mullainathan, Mellon George Lowenstein, Colin Camerer ve Matthew Rabin, geleneksel ekonomideki rasyonellik varsayımını ihlal eden ampirik kanıtlara atıfta bulunarak ve beynin psikolojideki bir bilgi işleme cihazına benzetilmesinden ilham alarak psikolojik tahminleri formüle ve test ettiler. Ayrıca Mullainathan ve Thaler (2000) yeni davranışsal ekonomik modelleri geleneksel ekonomik modellerden farklı kılan üç sınırlamaya dikkat çekti. Bu üç sınırlama, sınırlı rasyonellik, sınırlı irade ve sınırlı faydacılıktır.

İktisatta rasyonellik, her zaman insan tipinin genel bir ön varsayımı olarak değerlendirilmektedir. Bu ilke, olguları açıklamanın, yorumlamanın ve mikro ve makro düzeyde ekonomik modeller oluşturmanın temelini oluşturmaktadır. "Ekonomik insan modeli" olarak ifade edilen ekonomik rasyonel kavramı, sosyal bilimlerde hakim model haline gelmiştir. Ekonomik insan kavramı Adam Smith gibi klasik iktisatçıların eserlerinde örtülü olarak ifade edilmektedir. Bu kavram ilk kez John Stuart Mill tarafından ayrıntılı olarak açıklanmış olmasına rağmen, terimin kendisi ilk kez John Kells Ingram tarafından türetilmiştir. Ana akım iktisadın (özellikle neoklasik) önerdiği ekonomik insan modeli,

rasyonel seçim sürecinde biçimsel ve matematiksel mantığı hesaplama araçları olarak gören bireyciliğe dayanmaktadır.

İktisatçıların rasyonalite kavramı üzerinde çok zaman harcadığı gözlemlenmektedir. Rasyonalitenin öne çıkan birkaç yorumu vardır. Bunlardan birincisi; rasyonalitenin temel olarak insan davranışındaki tutarlılık kavramı olduğu fikrini desteklenmesidir. İkinci yorum olarak, rasyonellik genellikle finansal olan faydayı en üst düzeye çıkarmak olarak görülmektedir. İkinci yoruma karşı pek çok ampirik ve deneysel kanıt sunulmuştur ve bugün önemli sayıda iktisatçı bu fikri terk etmektedir. Rasyonaliteyi eleştiren en az altı bilim insanı (Friedrich Hayek, Gunnar Myrdahl, Herbert Simon, Ronald Coase, Amartya Sen ve Daniel Kahneman) Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır. Rasyonellik genellikle rasyonalizmin hedeflediği mantıklı hareketlerle aynı anlamda kullanılır. Bu kavramın önemli bir sonucu, kişilerin güdülerine göre tepki vermesi olarak ifade edilmektedir.

İktisatçılar tarafından farklı kavramların kullanılması, rasyonaliteye ilişkin birçok tartışmaya yol açmaktadır. Neoklasik model, iktisatçılara ve aynı zamanda diğer sosyal bilimlerdeki bilim adamlarına güçlü bir metodolojik araç sağlasa da, iktisat biliminin kendi içinden ve siyaset bilimleri, bilişsel psikoloji, evrimsel biyoloji, nörobiyoloji gibi diğer sosyal bilimlerden sıklıkla eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler, birçok mantıksız davranışa yol açan bir dizi "karar verme önyargılarına" işaret etmektedir. Genel olarak eleştirilerin çoğunun, ekonomik rasyonalitenin gerçek dünyada pek çok insan davranışını açıklamadığı, hatta bazen ekonomik aktörlerin eylemlerini meşrulaştırma konusunda kendi kendisiyle çeliştiği üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Dolayısıyla neoklasik ekolün önerdiği, tamamen maddi motivasyonlara ve bireysel yaklaşıma dayanan ekonomik rasyonaliteyi, her durumda planlama ve politika oluşturmanın temeline basit bir şekilde oturtmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle yıllar içerisinde ekonomik rasyonaliteye yönelik alternatif ve tamamlayıcı kavramların sağlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Gerrard, 1993: 52).

Neoklasik ekonomik insan modelinin yaygın eleştirisine rağmen, hakimiyetinin ana nedeni ciddi bir alternatifin olmayışı ve neoklasik yaklaşımı insan davranışını modellemek ve açıklamak için mevcut tek araç olarak gören aktif iktisatçılar arasında geniş bir fikir birliğinin olmamasıdır. Friedman'dan sonra araçsalcılık ve pozitivistimin ve Samuelson'dan sonra davranışçılığın üstünlüğü ortaya çıkmıştır ve bu durum iktisatçıların metodolojik yaklaşım açısından daha büyük bir homojenliğine ulaşmasına olanak sağlamaktadır (Camerer ve Lowenstein, 2004: 23). Aslında bu çalışmada karşılaştığımız asıl sorun konunun literatürdeki genişliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da uygun bir arka planın oluşmasına engel olmaktadır. Bu sorun özellikle alternatif teorilerde kendini göstermektedir. Ancak yazarların girişimi, iktisattaki geleneksel rasyonaliteye yönelik eleştirel yaklaşımlardan biri

olan Herbert Simon'un sınırlı rasyonalitesini belirlemektedir. Bu çalışmada, öncelikle biçimsel rasyonalite ve ekonomik rasyonalitenin ne anlama geldiği açıklanarak, daha sonra Simon'un sınırlı rasyonalite görüşü incelenmektedir.

2. Rasyonellik Kavramı ve Rasyonel Davranış

İnsanın en önemli özelliği, kendisi ve etrafındaki dünya hakkında inançlara sahip olması ve bu inançları belirli durumlarda değiştirebilmesidir, yani canlılar arasında inanç yaratma veya değiştirme yeteneğine yalnızca insan sahiptir. İnsanın bilişsel yetenekleriyle ilgili olan bu yönüne bazen "inanç oluşturma süreci" ve "inancı düzenleme süreci" de denilmektedir. Bu konuda temel soru ortaya çıkmaktadır ve o da şudur: İnsanlar inançları belirli bir biçimde mi oluştururlar? yoksa inançlarını mı düzenliyorlar? Bu iki süreç belirli temellere mi dayanıyor ve belirli bir mantık mı izliyor? Bu tür sorular rasyonalite meselesiyle ilgilidir ve çağdaş epistemolojinin görevlerinden biri de bu terimi analiz etmek ve gerçekleşmesinin koşullarını tartışmaktır (Stenmark, 1995:5).

Tartışmaya girmeden önce rasyonellik teriminin birbiriyle karıştırılmaması gereken farklı durumlarda kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Bunlar;

- 1) Bazen inançları tanımlamak için rasyonellik kullanılır. Örneğin p'ye inanmanın makul olduğunu söylüyoruz.
- 2) Eylem ve davranışlar bazen rasyonellik olarak da tanımlanır ve bazı durumlarda x davranışının makul bir davranış olduğunu söyleriz.
- 3) Bazen değerler rasyonel olarak nitelendirilir ve şu veya bu değer makul bir değer olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki üç kullanım, "rasyonalite"nin üç farklı alanda kullanıldığını ve bu üç kullanımın her birinin kendine özgü bir başlığı olduğunu göstermektedir. Filozoflar inançları değerlendirme alanında "teorik rasyonalite" ifadesini kullanmaktadır. Teorik rasyonellik neye inanmamız gerektiğiyle ilgilenmektedir. Öte yandan "pratik rasyonellik" davranışlar alanıyla ilgilidir ve hangi davranışları sergilememiz gerektiğiyle uğraşmaktadır. Son olarak, "bilişsel rasyonalite", hangi şeylere değer vermemiz gerektiği vurgulamaktadır (Stenmark, 1995:5).

Bazı filozoflar değerler ve eğilimlere ilişkin soruların rasyonellik alanının dışında olduğunu iddia etmektedir. Bazıları ise bu konuları rasyonellik alanıyla ilişkilendirmektedir. Ancak epistemoloji rasyonelliğin ilk uygulamasıyla ilgilenmektedir. İnançların veya

önergelerin makullüğünün araştırılması epistemolojinin temel konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Genel Rasyonellik ve Normatif Rasyonellik

Rasyonaliteyi tartışmanın amacı onun normatif rasyonellik adı verilen özel bir kavramıdır ve bir anlamda rasyonellikten ayrılması gerekmektedir. Aristoteles ilk kez insanı "akıl sahibi hayvan" olarak tanımlamıştır. Aristoteles'in demek istediği hayvanlar arasında yalnızca insanların akıl ve rasyonel güce sahip olmasıdır. İnsanın pek çok farklı tanımı yapılmıştır ancak Aristoteles'in tanımı belirli bir rasyonellik tipine gönderme yapmaktadır. Bu tür rasyonellik, insana özgü bir yetenek anlamına gelmektedir. "Akıllı olmak" insana özgü bir özelliktir.

Fllsdal, Aristotelesçi rasyonelliği yukarıdaki anlamda eleştirmektedir. Ona göre Aristoteles'in tanımı mevcut gerçeklere aykırıdır. İnsanlar genellikle akıllıca düşünmezler ve rasyonel davranmazlar (Fllsdal, 1986:122).

Kuşkusuz Aristoteles'in sözlerinin böyle bir yorumu yanlış olarak değerlendirilmektedir. Konuyu açıklığa kavuşturmak için, rasyonelliğin bazen irrasyonelliğe, bazen de mantıksızlığa karşı kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu iki uygulama farklıdır ve bunların karıştırılması yanılgıya yol açmaktadır. Daha önce rasyonelliğin tanımının davranışlara ve inançlara atfedilebileceği belirtilmişti. Ancak ağaç, masa gibi dış nesnelere rasyonellik yükleyemeyiz. İnanç ve davranışlar, dış nesnelere aksine, rasyonel olarak adlandırılma onuruna sahiptir; bu, belirli davranış ve inançların makul veya mantıksız olabileceği, ancak dış nesnelere makul veya mantıksız olma özelliğine sahip olmadığı anlamına gelmektedir.

Böyle bir bağlamda "rasyonalite karşıtlığına" karşı rasyonellik kavramı kullanılmaktadır. "rasyonalite karşıtlığı", rasyonelliğe atfedilme kabiliyeti olmayan ve rasyonellik alanının dışında kalan durumlarda, rasyonellik ise atfedilme kabiliyetine sahip olan ve rasyonellik meselesi olan durumlarda kullanılmaktadır. Bu anlamdaki rasyonelliği, geniş anlamdaki rasyonellik olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bu vakalarda rasyonellik meselesi gündeme gelmektedir. Ancak bu alanda bazı durumlarda rasyonellik kriterleri vardır. Rasyonellik onuruna sahip olmanın yanı sıra, rasyonellik kriterlerine de sahiptirler, bazılarının ise bu kriterleri yoktur. Bu son bağlamda rasyonellik özel bir anlamda kullanılmakta ve önceki anlamdaki rasyonellik durumlarının sadece bir kısmını içermekte ve irrasyonelliğin karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır (Stenmark, 1995:22).

Aristoteles'in niyeti, insanın rasyonel olma onuruna sahip bir varlık olması, yani davranışlarının ve inançlarının makul olabilmesi, rasyonelliğin insanlar hakkında geniş

anlamda kullanılmasıdır, insanın tüm inanç ve davranışlarının makul olması değildir. İnsan, aklını her durumda doğru kullanması açısından değil, akli kullanma yeteneğine sahip olması anlamında bilgedir. Bazıları bu iki anlamı ayırmak için genel rasyonellik ile normatif rasyonellik arasında ayırım yapmaktadır. Genel bir rasyonellik, rasyonellik olarak tanımlanan şeyin akli kullanma yeteneğine sahip olduğu ve rasyonellik kriterlerini karşılayabildiği anlamına gelmektedir. Ancak bu yetenek, aklımızı her zaman doğru şekilde kullandığımız ve her durumda akılcı düşünüp davrandığımız anlamına gelmemektedir. Öte yandan normatif rasyonellik, akli ve rasyonellik kriterlerini kesin bir şekilde kullandığımız durumda kullanılmaktadır (Stenmark, 1995:23).

Genel rasyonalite, normatif rasyonellik için gerekli bir koşuldur ancak yeterli bir koşul değildir. Sousa, rasyonalitenin değerlendirici anlamı ile normatif rasyonaliteyi, kategorik anlamı ile ise kategorik rasyonaliteyi göstermektedir ve şöyle demektedir: "Rasyonalitenin değer temelli anlamı, kategorik anlamı üstlenir; Bilge olmak veya bilge olmamak değer verenler açısından kategorik olarak bilge olmak anlamına gelmektedir" (Sousa, 1990: 160).

2.2. Bilişsel Görev Rasyonelliği

Rasyonalitenin normatif bir kavram olduğu açıklanmıştı; bu anlamda rasyonalite, öncelikle değerlendirme anlamına gelir ve ikinci olarak "zorunluluk" gerektiren bir norm olarak ifade edilmektedir. Belirli bir davranışın, inancın veya değerlendirmenin makul olması, onu onaylamak ve kabul etmek anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle rasyonellik epistemolojik açıdan olumlu bir yüke sahip olmaktadır. Nasıl ki epistemolojide değerlendirme için "gerekçeleştirme" kullanılıyorsa (yani bir inancın gerekçeleştirildiğini söylediğimizde, ona yönelik bir tür olumlu değerlendirme yaptığı kastedilmekte), makullük veya rasyonellik de aynı özelliği taşımaktadır. Yani bir inanç için "gerekçeleştirme" terimi kullanıldığında bu epistemik bir değerlendirme terimi olarak kullanılmaktadır (Chisholm, 1977:6).

Görevin rasyonelliğini açıklamak için en azından iki görev kategorisi arasında ayırım yapabilmemiz önemlidir: ahlaki görevler ve epistemolojik görevler. Ahlaki görevler, davranışların yapılması ve yapılmaması gerekenlerdir ve bir tür ahlaki değerlendirmeye dayanmaktadır. Bazı davranışlar ahlaki açıdan iyi, bazıları ise kötü olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan epistemolojik görevlerimiz de bulunmaktadır. Bu görevler inançların değerlendirilmesiyle ilgilidir ve belirli inançları kabul etmemiz beklenmektedir. Bu nedenle bazen bu anlamdaki rasyonelliğe etik inancı da denilmektedir. Dolayısıyla bilişsel görev rasyonelliğinin, değerlendirme ve inanç konumunda var olan belirli epistemolojik görevlerin yerine getirilmesi anlamına geldiği de söylenmektedir. Chisholm, bilişsel görev rasyonalitesinin destekçilerinden biridir. Görünen o ki, bir ifade ancak doğruysa kabul

edilmektedir. Bu görev iki noktayı içermektedir. Doğru ifadeleri kabul etme yolunda olmak ve yanlış ifadelerden kaçınmaktır (Chisholm, 1977:14).

Elbette epistemologlar epistemolojik görevlerin ne olduğu konusunda ortak bir paydada buluşmamaktadır. Kanıtsalcılar, bir şeyin doğru olduğuna inanmak için özel bir neden olmadığı sürece, ona inanmama eğilimindedirler; bu da onların bilişsel görevinin rasyonelliği hakkında epistemolojik bir sorumluluk üstlenmelerine neden olur. Bu nedenle Bonjour şöyle diyor: "Kişi eninde sonunda doğru olduğuna bir neden bulduğu inançları kabul etmektedir." (Bonjour, 1985:17).

Plantinga ve Chisholm, bu görevlerin mutlak ve nihai görevler olarak görülmemesi gerektiğini, aksine sadece asli görevlerimiz olduğunu, bazı durumlarda diğer görevlerle çakışması veya öncelik verilmesi nedeniyle bir kenara bırakılabileceğini ve diğer görevlerin yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Stenmark, 1995:25).

2.3. Araçsal Rasyonellik

Rasyonellik, belirli hedeflerin seçilmesi veya bu hedeflere ulaşmak için yararlı araçlar elde etmemize yardımcı olan bir araç olarak görülmektedir. Başka bir deyişle rasyonellik hedefe götüren araçların incelenmesidir. Bu rasyonellik anlayışına araçsal rasyonellik adı verilmektedir. Bu görüşün savunucularına göre hiçbir şey kendi başına makul değildir; rasyonellik ise her zaman onun kendilerini tatmin edebilecek diğer şeylerle ilişkili bir açıklamasıdır. Bu konu hakkında Richard Foley şöyle bir ifade de bulunmaktadır: "Rasyonalitenin tüm iddiaları hedefe yöneliktir; bu iddialar, kişinin inançları veya davranışları aracılığıyla hedeflerini nasıl etkili bir şekilde takip ettiği ile ilgilidir." (Foley, 1988:131).

Araçsal rasyonellik göreceli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bir insanın inandığı veya yaptığı şeyin amaçlarıyla ilişkili olarak rasyonel olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle inanç ve davranışlar, kişinin amaçlarıyla ilişkili olarak rasyonel olma özelliği taşımaktadır. Bir aracın rasyonelliği iki açıdan görecelidir. Birincisi, değerlendirme için hedeflerin dikkate alınması gerekmektedir ve rasyonellik, hedeflerle ilişkili olarak anlam bulmaktadır. İkincisi, değerlendirmede davranışların koşulları ve bağlamı dikkate alınmalı ve bu koşullara ilişkin rasyonellik kavramının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir (Stenmark, 1995: 27).

Rasyonelliğin amacı, insanın doğru inançları mümkün olduğunca elde etmesidir. Ayrıca birey, yanlış inançlardan da kaçınma içgüdüsüne sahip olmalıdır. Epistemolojik bir zorunluluğumuz bulunmaktadır. Bu da gerçeklikle mümkün olduğunca fazla temas kurmak ve doğru inançların kazanılması ve yanlış inançların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu görüşte araçsal rasyonelite yer almamakta ve tamamen ayrı bir kavram gibi

görülmektedir. Bir kişi böyle bir epistemolojik göreve sahip olabilir ve aynı zamanda hedeflerine ulaşmak için özel araçlar da sağlayabilmektedir.

Stenmark'a göre bazı epistemologlar yukarıdaki farka göre bilişsel rasyonellik ile bilişsel olmayan rasyonellik arasında ayırım yapmaktadır. Eğer rasyonellik, doğruluk ve yalandan kaçınmak gibi değerlere sahip olmak anlamına geliyorsa, o zaman rasyonellik bilgi olarak değerlendirilmelidir. Rasyonellik, gerçeğe ulaşmak ve yalandan kaçınmak gibi epistemolojik değerleri içermiyorsa, rasyonellik bilişsel özellik taşımamaktadır. Epistemik rasyonellikte amaçlarımız epistemolojiktir ve bilişsel olmayan rasyonellikte bilişsel olmayan hedeflerin peşinde koşulmaktadır. Bu ayrıştırmaya göre, hem araçsal ve hem de işlevsel rasyonellik hedefe yöneliktir ancak hedefleri farklılık göstermektedir (Stenmark, 1995:29).

Araçsal rasyonelliğin karşılaştığı sorunlardan biri de çok sınırlı olmasıdır. Bu tür bir rasyonellik yalnızca araçlar ve hedeflerle ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Araçsal rasyonellik tanımına göre rasyonellik yalnızca araçlar ve hedefler arasındaki ilişkiyle ilgilenmektedir. Rasyonellik göreceli veya koşullu bir araç olma özelliği taşımaktadır. Russell bunu şöyle açıklamaktadır: "Bilgeliğin çok açık ve kesin bir anlamı vardır ve ulaşmak istediğiniz hedef için doğru araçları seçmenizi ifade eder. Aklın hedefleri seçmekle hiçbir ilgisi yoktur." (Russell, 1954:8). Araçsal rasyonelitate, zihnin bu ifadesi ile birçok çağdaş düşünürün ilgisini çekmiş ve batı toplumu üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Von Wright bu noktayı belirtmiş ve modern toplumdaki ortak rasyonelliğin, farklı hedeflere ulaşma araçlarının kontrol edilmesinden ibaret olduğu konusunda birçok çağdaş düşünürle aynı fikirdedir. Ancak ona göre bu tür rasyonelliğin veya teknik rasyonelliğin sorunu, diğer bir deyişle, sosyal faaliyetlerin amaçlarına yönelik meşruiyet sağlamamaktadır. Çünkü bu bağlamda rasyonellik, bir bireyin veya grubun hedeflerine ulaşması için etkili araçların seçilmesiyle sınırlı kalmaktadır (Von Wright, 1988:18).

Araçsal rasyonelitate ya da böyle bir fonksiyonun akıl için belirlenmesi Hume'a kadar uzanmaktadır. Hume'a göre akıl, hisler ve duyguların kölesidir, akıl yalnızca belirli hedeflere ulaşma araçlarının belirlenmesinde bize yardımcı olabilmektedir, ancak bu hedefler akıl tarafından belirlenmez, bu hedefleri hisler ve duygular belirlemektedir (Stenmark, 1995:33).

Araçsal rasyonelitate anlayışı oldukça sınırlıdır ve kabul edilen anlayışlara aykırı görünmektedir; Çünkü araçlar gibi hedeflere de rasyonellik atfetmekten çekinmeyiz, yani bazen hedeflerin kendisine rasyonellik atfederiz. Hedefler makul veya mantıksız olabilir. Eğer insanlar amaçları hakkında düşünmüyorsa ve rasyonellik sadece duygular ve hedefler arasındaki ilişkide anlam kazanıyorsa rasyonelliğe sahip olmamaktadır. Bu nedenle Stenmark, rasyonelitenin hem araçları hem de hedefleri kapsayan kapsamlı bir anlamını önermektedir. Bu rasyoneliteyi "bütünsel rasyonelitate" olarak adlandırmaktadır (Stenmark, 1995:35).

Araçsal rasyonelliği bilişsel görev rasyonelliği ile karşılaştırdığımızda çelişkili görünmektedir. Bu durum, araçsal görüşün rasyonelliği araçlar ile hedefler arasındaki ilişki olarak tanımlamasıyla ve bilişsel görev görüşünün rasyonelliği bilişsel bir sorumluluk olarak değerlendirmesiyle, rasyonelliği iki farklı şekilde ele almalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Chisholm bu konu hakkında: "Her insanın, dikkate aldığı herhangi bir önerme için tamamen farklı iki ihtiyacı oluşmaktadır. Birincisi önermelere inanmak için elinden geleni yapmalıdır. İkincisi, eğer ifade yalan ise inanmamak için elinden geleni yapmalıdır." şeklinde ifade etmektedir (Chisholm, 1977:15).

Bu rasyonellik anlayışına göre akıllı insan, uygun hedefleri seçebilen ve bu hedeflere uygun araçları belirleyebilen kişi olmaktadır. Sonuç olarak bütünsel rasyonelliğin teorik-pratik ve değer odaklı boyutları bulunmaktadır. Teorik-pratik boyutta araçlar ve hedefler arasında uygun ilişkilerin kurulmasıyla ilgilenirken, değer boyutunda ise uygun değer ve hedeflerin bulunmasıyla ilgilenmektedir (Brown, 2006: 102).

3. İktisat Teorisinde Rasyonellik

Rasyonalite uzun zamandan beri sosyal bilimler, felsefe ve diğer bilimsel alanlardaki araştırma alanlarından biri olmaktadır. Birçok yorum ve incelemeye konu olmakta ve bu rasyonalitenin analizini zorlaştırmaktadır. İktisatçılar tarafından ne tür bir rasyonalitenin kastedildiği konusunda çoğu zaman bazı yanlış anlaşılmalara yaşanmaktadır. Bu nedenle ekonomik rasyonalitenin temel özelliklerini ekonomik insan modeli veya rasyonel seçim teorisi çerçevesinde ifade etmek daha doğru olacaktır. İnsan davranışının kapsamlı bir teorisi olarak mevcut haliyle rasyonel seçim teorisi, ilk olarak geçen yüzyılın ortalarında Gary Becker tarafından geliştirilmiştir. Becker, ekonomik yaklaşımı, yani rasyonel seçim teorisini çok çeşitli piyasa dışı davranışlara tutarlı ve başarılı bir şekilde uygulayan iktisatçılar arasında yer almaktadır. Becker'in zamanından bu yana rasyonel seçim teorisi, iktisatçıların varsayımları üzerinde çalışmak için ellerinde bulunan ve herhangi bir sınırlama olmaksızın "gündelik yaşamın işleri ve genel olarak davranışlar" hakkında tahminlerde bulunabilecekleri etkili bir araç seti olma özelliği taşımaktadır (Foka-Kavalieraki ve Hatzis, 2011: 10).

Rasyonel seçim teorisi ilk başta normatif, daha sonra açıklayıcıdır. Bu modelin hem insanların nasıl davrandığını doğru bir şekilde tanımladığına hem de objektif hedeflere ulaşmak için nasıl davranmaları gerektiğini öngördüğüne inanıldığı anlamına gelmektedir (Elster, 2009: 14).

Engelen, çalışmasında eylemler ile nedenler arasındaki ilişkinin yanı sıra nedenlerin kendi düzeyleri arasında da ayırım yapmaktadır. Bu karmaşık ekonomik rasyonalite kavramının anlaşılmasını ve farklı yaklaşımların perspektifinden yola çıkarak onun zayıf ve

güçlü yönlerini, gözden geçirmeyi kolaylaştırmaktadır. Engelen, ekonomik insan hakkında şu şekilde bahsetmektedir: "Genel olarak ekonomik insan, her durumda tüm maliyet ve faydalarını hesapladığı alternatif eylemler arasında özgürce seçim yapmakla, kendi faydasını düşünen bir kişi olarak düşünülebilir." (Engelen, 2007: 16).

3.1. Maksimizasyon

Ekonomik rasyonalitenin dayandığı en önemli özellik, ekonomik insanın her zaman maksimize etme veya optimize etme arayışında olmasıdır. İktisatçılar genellikle bir fayda veya tercih eğrisi ile kişinin en yüksek tercihini karşılayan eylemi seçtiğini savunmaktadır. Ekonomik aktörler konumları doğrultusunda faydalarını veya kârlarını maksimuma çıkarmak için çalışmaktadır (Engelen, 2007: 16).

Rasyonellik kavramı, davranışın rasyonelliğini test eden normatif teoriye bağlıdır. Örneğin, filozoflar ve matematikçiler biçimsel mantığın ilkelerini, istatistikçiler olasılık teorisini kullanmaktadır. Bu arada ekonomistler rasyonel seçim teorisini ve faydayı veya beklenen karı maksimuma çıkarma varsayımının üzerinde çalışmaktadır. Bu normatif teoriler aynı zamanda kuralcıdır. Çünkü aynı zamanda bir kişinin düşünmesi, yargılaması ve rasyonel kararlar vermesi için en uygun yolu sağlamaktadır. Geleneksel ekonomi, tüm kararların kesinlikle maksimuma çıkarıldığını varsaymaktadır ve her zaman insanların seçimlerinin ideal olduğunu kanıtlamak peşinde yol izlemektedir. Görüldüğü gibi maksimizasyon davranışı ekonomik rasyonalitenin merkezi kavramı olarak nitelendirilmektedir (Altman, 2012: 141).

3.2. Araçsal Olmak

Ekonomik insan, hedeflerine ve arzularına ulaşmak için her zaman en iyi araçları kullanmaya çalışır. Bir başka deyişle ekonomik rasyonalite özü itibarıyla bir araçtır. Rasyonelliğin bir araç olarak kullanılması, dünyanın gerçekte nasıl çalıştığını doğru bir şekilde tanımlamaya çalışmaktan ziyade, rasyonellik modelinin bu dünyayı daha iyi anlamak ve bu dünyada işleyebilmek için bir araç olarak kullanmakla daha fazla ilgilendiğini göstermektedir (Hindmoor, 2006: 2).

Dolayısıyla insan, tercihlerini mümkün olan en iyi araçları kullanarak yerine getirirken rasyonel davranmaktadır. Son olarak, ekonomik rasyonalite tamamen sonuçsaldır yani failin en iyi sonuçlara sahip olduğunu düşündüğü bir eylemden ibarettir. Araçsallığın temel sonuçlarından biri, eylemin nasıl gerçekleştiğinin değil, sadece eylemin sonucunun önemli olduğudur (Elster, 1991: 109).

3.3. Amaçsal Olmak

Ekonomik rasyonellik, ekonomik aktörün önceden bir amaç veya niyetle hareket ettiğini vurgular, buna da amaçsallık veya kasıtlılık denilmektedir. Bir kişinin eylemlerinin nedenleri varsa ve bu nedenler uygun şekillerde eylemlerinin nedeni ise, o zaman kasıtlı davranmaktadır (Engelen, 2007: 19).

Sebepler, bireyin eyleme geçme niyetini göstermektedir. Bireyin davranışına ilişkin, bir ölçüde rasyonel seçim teorisinin tanımlayıcı yönüne ait olan temel varsayım, halk psikolojisinin kavramlarıyla oldukça benzer özellik taşımaktadır. Davranışlar, eylemlere neden olan zihinsel süreçler tarafından oluşturulmaktadır. Beyin, bir dizi hızlı ve kolay uzmanlaşmış bilişsel prosedürlerin yardımıyla diğer insanların inançları, arzuları ve tercihleri hakkında sonuçlar çıkarmaktadır. Sonuç olarak, ekonomik insanın her zaman bilinçli olarak ve bir dizi nedene dayanarak kararlar aldığı ileri sürülebilmektedir. Bu nedenler, eylemin uygun ve arzu edilir görünmesini sağlayan inanç ve arzulardır (Duchaine vd., 2001: 227). Ekonomik insanın eylemlerinin nedenlerini, insanların davranışlarını hangi nedenlerin belirlediğini daha iyi anlamak için iki tür nedeni, yani inançları ve tercihleri (arzuları) birbirinden ayırmak gerekir. İnançlar ve arzular eylem nedenleridir. Rasyonel bir aktör, inancına ve diğer arzularının toplamına göre, arzusunu en iyi şekilde gerçekleştirecek eylemi seçer. Bu nedenler tek başına ne yapılması gerektiğini belirlemek için yeterlidir. Rasyonel eylemler teorisi, faillerin arzu ve tercihlerinin sabit olduğunu varsaymaktadır (Elster, 2009).

3.4. İnançlar

Genellikle ekonomik rasyonalitede rasyonel inançların özelliklerinin ne olduğu açıkça belirtilmemektedir. İktisatçılar inançların rasyonel olması için çeşitli örtülü varsayımlarda bulunmaktadır. İnançların bilgiye dönüşen güvenilir bilişsel süreçlere dayandığı durumlarda rasyonel olduğu düşünülür; Bu bilgiler algı, öğrenme, gözlem, deneyim ve duyuların hafızası aracılığıyla toplanmaktadır (Foka-Kavalieraki ve Hatzis, 2011: 9). Ekonomik insan, en iyisini seçmek için gerekli her türlü hesaplamayı yapabilecek bilişsel kapasiteye de sahiptir. Bu, rasyonel seçim teorisinin tam rasyonelliğinin temel varsayımı olmaktadır (Engelen, 2007: 21).

Eylemin rasyonel olabilmesi için eylemin dayandığı inançların belgelenmesi gerekir. Bu gereklilik iki bölüme ayrılmıştır. Bir yandan inançlar, failin sahip olduğu bilgilere göre fikir verici olmalı, diğer yandan da optimal miktarda bilgi toplamalıdır. Rasyonel bir aktörün bakış açısından, inançlarını oluşturmak için kullandığı bilgiler değişkendir ve önceden belirlenmiş değildir. Rasyonel bir aktör, nasıl hareket edeceğine karar vermeden önce, öncelikle ilgili gerçekleri aramak için ne kadar kaynak harcadığına karar vermelidir (Elster, 2007).

3.5. Tercihler

Tercihler, ekonomistlerin arzuları modellemek için kullandıkları bir terimdir. Arzular aynı zamanda zaruri diyebileceğimiz tercihleri de içerir; elmaları portakallara tercih etmeye benzer ve insanın riske ve geleceğe yönelik tutumları gibi resmi tercihleri içermektedir (Elster, 2009: 16).

Rasyonel seçim teorisi, sanılanın aksine, faillerin tercihlerinin özelliklerini daha açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu teoride ekonomik insanın tutarlı, eksiksiz, devredilebilir, sürekli, dışsal ve bencil tercihlere sahip olduğu varsayılmaktadır. İlk gereklilik, inançlar gibi tercihlerin de tutarlı olmasıdır (Hausman ve McPherson, 2006: 48).

Sürekli tercihler, iki maldan oluşan her sepet için, bireye aynı faydayı sağlayan, aynı mallardan farklı oranlarda en az başka bir sepet bulunması anlamına gelmektedir (Drakopoulos, 1994: 136). Tercihlerin sürekliliği, ekonomistlerin tüm bireysel tercihleri sıralayan birleşik, kapsamlı ve tek boyutlu bir fonksiyon oluşturmasına olanak tanımaktadır (Moser, 1990: 2). İktisatçıların dikkate aldığı bir diğer gereklilik ise tercihlerin dışsal olarak belirlenmesidir (Ben-Ner ve Putterman, 1998: 3). Ayrıca bazı ekonomistler, bir portföyün her zaman kendisi kadar iyi olması anlamında, tercihlerin dönüşlülük koşulunu karşılama gerektğine dair başka bir ek varsayımı daha dikkate almaktadır (Hindmoor, 2006).

Tercihlerin bir sonraki özelliği bencillik olarak ifade edilmektedir. Bu tartışmalı gereklilik genellikle ekonomik insan modelinin göze çarpan bir özelliği olarak kabul edilir. John Stuart Mill, bencilliği ekonominin tanımlayıcı bir özelliği olarak belirtir; bu ekonomi, bir kişiyi zenginliği arzulayan ve bu arzuyu gerçekleştirmeye yönelik araçların göreceli etkinliğini yargılayabilen bir varlık olarak tanımlamaktadır (Mill, 1967: 285).

Edgeworth, ekonominin ilk ilkesinin, her aktörün yalnızca kişisel çıkarla motive edilmesi olduğunu belirtmektedir. Her iki yazar da insanların kişisel çıkarların ötesindeki düşüncelerle motive edilebileceği konusunda hemfikir, ancak ekonominin sosyal olgularını bu tür motivasyonlardan soyutlayarak açıklamaya yardımcı olduğunu vurgulamaktadır. Bencilliğin daha hoşgörülü bir yorumu benmerkezci varsayımdır. Bu gereklilik, bireyin mevcut alternatifler arasından bir seçeneği değerlendirmede ve seçmede nihai hakem olduğunu şart koşmaktadır (Engelen, 2007: 34).

Bilindiği gibi, insan motivasyonunun ve davranışının genel bir tanımı olan ekonomik insan modeli, tam, sürekli, bencil ve dışsal olarak belirlenmiş tercihlerin yanı sıra, maksimizasyon, araçsallık, tam rasyonellik gibi katı gereksinimleri de içermektedir. Hiç kimse pratikte bunların hepsini iyi bir şekilde yerine getiremez. Genel olarak, ekonomik insan modelinin güçlü bir şekilde eleştirilmesinin temel nedenlerinin üç ana faktöre dayandığı ileri sürülüyor. İlk olarak, rasyonellikle ilgili sorgulanabilir epistemolojik önerme; ikincisi, aşırı

basitleştirilmiş ve görünüşte gerçekçi olmayan varsayımlar; ve üçüncüsü, insan davranışının neredeyse tüm temel yönlerinde sömürgeci bir yaklaşımın hakim olmasıdır (Foka-Kavalieraki ve Hatzis 2011: 10).

4. Davranışsal İktisatta Rasyonellik ve Herbert Simon'un Sınırlı Rasyonelliği

Davranışsal iktisatçılar geleneksel iktisadın rasyonellik varsayımını farklı şekillerde eleştirmektedir. Bu eleştirilerin çoğu, insanların tamamen rasyonel olmadığı yönündedir. Bu da hiçbir zaman yanlış inançlara sahip olmanın ve mümkün olan herhangi bir hesaplama türünde asla hata yapmamanın imkansız olduğu anlamına gelmektedir. İnsanlar bazen mevcut bilgiyi doğru bir şekilde elde edememekte veya anlayamamaktadır. Bireyler hedeflerine ulaşma iradesinden yoksun veya hedeflerine ulaşmak için en uygun araçları bulamamaktadır.

Genel olarak davranışsal ekonomi, rasyonelliğin, iradenin ve kişisel çıkarın sınırları hakkında modeller geliştirmek ve bunların ekonomik toplumlar üzerindeki etkilerini incelemek için psikoloji, sosyoloji, biyoloji ve diğer bilimsel alanlardan elde edilen kanıtları kullanmaktadır. Davranışsal ekonomi, organizasyonları, piyasaları ve siyaseti incelemek ve planlamak için insan rasyonelliğindeki sistematik eksiklik modellerini incelemektedir (Camerer, 2005: 12).

Camerer ve Lowenstein şunu belirtmektedir: "Davranışsal ekonomi, daha gerçekçi psikolojik temeller sağlayarak ekonominin açıklayıcı gücünü artırır." Bu nedenle davranışsal ekonomi, standart analiz çerçevesinin yerini almaya çalışmak yerine bu çerçeveyi genişletmek peşindedir (Camerer ve Lowenstein, 2004: 3).

Davranışsal iktisatçılar neoklasik iktisadın aksine, neredeyse tamamen laboratuvarında çalışmaktadır ve kontrollü bir ortamda konularını incelemek için görevler tasarlamaktadır. İlgi duydukları ana konular tercih oluşturma süreci ve bu tercihleri gerçekleştirme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (Foka-Kavalieraki ve Hatzis, 2011: 16).

Davranışsal ekonominin amaçlarından biri de mükemmel rasyonellik varsayımını sorgulamanın kaçınılmaz olduğudur. Faillerin mükemmel rekabet ve mükemmel bilgi gibi mükemmel rasyonelliğe sahip olduğu varsayımı, ekonomi teorisinde yararlı bir sınırlayıcı koşuldur. Kusurlu rekabeti ve maliyetli bilgiyi haklı çıkarmak için bu varsayımların genelleştirilmesi zorlu olduğu için yavaş bir şekilde tamamlanmış, gücü ve etkinliği kanıtlanmıştır. Dolayısıyla mükemmel rasyonellik varsayımının zayıflaması da söz konusu olacaktır (Camerer, 2005). Yanlış bir hipotez olarak ya da en iyi ihtimalle çok zayıf ya da basite indirgeyen mükemmel rasyonellik modeli, kaçınılmaz olarak birçok bilim insanının hedefi olmuştur. Dolayısıyla davranışsal ekonomi, rasyonel seçim teorisine meydan okuyan

ve aynı zamanda görünüşte önceki analitik araçların yerini alabilecek araçlar sağlayan disiplinlerarası bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Frey ve Stutzer, 2007).

Davranışsal iktisatçılar, ampirik ve davranışsal araştırmalarda elde edilen kanıtların zenginliği göz önüne alındığında, tamamen rasyonel davranış varsayımının açıkça yanlış olduğunu savunmaktadır. Skouras, Avlonitis ve Indounas pazarlama araştırmaları yaptıkları çalışmada iktisatçıların teorik temellerinin en zayıf kısmının kesinlikle rasyonel tüketiciler tarafından faydanın maksimize edilmesi kavramı olduğunu kabul etmektedir. Bu yalnızca alıcı davranışının genel bir tanımı olarak olasılık dışı olmakla kalmamakta, aynı zamanda çoğu insanın günlük deneyimlerinde bununla çelişen birçok örnek bulunmaktadır. Ayrıca psikologların çalışmaları ve çok sayıda psikolojik deney, rasyonelliği ve faydayı en üst düzeye çıkarmanın, tüketicilerin evrensel ve kalıcı özellikleri olarak kabul edilemeyeceğini hiç şüphesiz göstermektedir (Skouras vd., 2005: 362).

Herbert Simon, insan tercihi teorisini gerçek mutlak bilim ve sınırsız hesaplama gücü gibi gerçekçi olmayan varsayımlara dayandırmaya çalışırken hata yapan ekonomik insan modelinin aşırı zor bilişsel gerekliliklerini eleştirmektedir. Daha gerçekçi bir rasyonellik kavramı arayışında olan Simon, rasyonel kişilerin her zaman en iyi hareket tarzını bulmayı amaçlamadıklarını, bunun yerine yeterince iyi olanla yetindiklerini vurgulamaktadır (Simon, 1957: 202). Simon, insanların hedeflerinin çoğuna ulaşmak için gereken zihinsel kapasiteye sahip olmadıklarına ve davranışlarının maksimize edici olmadığına, arzularını yalnızca tatmin ölçüsünde yerine getirdiklerine inanmaktadır. Simon'un sınırlı rasyonellik modeli açıkça insanın bilişsel kapasitelerine ilişkin daha gerçekçi bir görüşe dayanmaktadır (Engelen, 2007:21). Simon'a göre bu model, insanların pratikte karar verme ve sorunları çözme biçimini açıklamaktadır. İnsan davranışının bir açıklaması olarak bu teori, daha sağlam bir ampirik temele sahiptir (Simon, 1990: 200).

Sınırlı rasyonellik, insanların karar verirken yalnızca bilgi işleme sınırlamaları ve beyin sınırlı hesaplama kapasitesiyle değil, aynı zamanda ilgili bilgiye erişim açısından da sınırlı olması gerçeğini ifade etmektedir. Bu kısıtlamalar genellikle insani karar verme kapasitemiz ve karşılaştığımız çevresel kısıtlamalar göz önüne alındığında mantıklı olmayan bu normatif davranış standartlarını kullanmaktadır (Altman, 2012, 147). Simon, seçimlerin her zaman insanlar tarafından belli bir şekilde anlaşılan bir bağlamda oluştuğunu vurgulamaktadır. İnsanlar her zaman seçeneklerin belirli yönlerine odaklanarak seçimlerini çerçevelerler, bu da mevcut bilgilerin iyi organize edilmesini sağlamaktadır (Tversky ve Kahneman, 1981: 453).

Zamanla insanlar, fizyolojik ve çevresel sınırlamalara göre rasyonel olan, sezgisel yöntemler olarak bilinen karar verme süreçlerini ve karar verme kısayollarını oluşturur. Bu sapkın karar verme kısayolları, genellikle işlerini etkili ve verimli bir şekilde yerine

getirmektedir (Altman, 2012: 147). İnsanlar karar vermek için özel buluşsal yöntemler kullanmaktadır. Bu buluşsal yöntemler, insanlar bir sorunu çözmekle karşı karşıya kaldıklarında sıklıkla sezgisel olarak ortaya çıkan basit ve zihinsel mekanizmalardır. Sezgisel terimi, insanların büyük miktarda belirsiz bilgi ve gerçekçi bir zaman sınırıyla karşı karşıya kaldıklarında karar vermek için genellikle bilinçsizce basit temel kuralları kullanması anlamına gelmektedir (Wilkinson ve Klaes, 2012: 8).

Sınırlı rasyonellik, Herbert Simon'un ritüel (prosedürel) rasyonellik olarak adlandırdığı şeyin bir parçasıdır (Altman, 2012: 148). Simon prosedürel eylemi, bir optimizasyon hesaplamasından ziyade genel bir kural tarafından yönlendirilen herhangi bir eylem olarak görmektedir. Simon'a göre etmenler, optimizasyon çalışması sınırlı bilgi işlem gücüyle karşı karşıya kaldığında prosedürel davranıyor ve bunun yerine prosedürlere güvenmek zorunda kalmaktadır. İnsanlar, içinde yaşadıkları dünyanın karmaşıklığıyla baş etme konusundaki sınırlı kapasiteleri nedeniyle, kültürel olarak miras alınan normlara, geleneklere ve alışkanlıklara gömülü olan, nasıl hareket edecekleri konusunda kurallara ve geleneklere güvenme eğilimindedir. Başka bir deyişle prosedürel davranış, prosedürlerin veya temel kuralların uygulanmasından kaynaklanan bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Bu kurallar salt araçsal rasyonellik temelinde açıklanamaz ve sıklıkla birçok aktör tarafından ortaklaşa uygulanmaktadır (Hargreaves Heap, 1989: 157).

Saimon'a göre bireyler sınırlı bilgi ve hesaplama güçleriyle optimale ulaşmaya çalışırken, prosedürleri zihinsel sınırları nedeniyle takip ederler. Bu yüzden, prosedürel rasyonalitede amaç en iyiye ulaşmak değil, bireyin sınırları çerçevesinde iyi çözümler bulmaktır. Simon'un sınırlı rasyonalite kavramı, davranışsal iktisat için önemli bir temel oluşturmuş ve Kahneman, Tversky ve Thaler'in çalışmalarıyla genişlemiştir. Simon, sınırlı rasyonaliteyi ilk kez 1957'de "Models of Man" eserinde tanıtmış ve neo-klasik teoriyi reddetmiştir (Tepeler ve Akan, 2023: 72).

Sınırlı rasyonelliğin ve davranışsal tercihin temel ilkelerine önem atfedilmesi, iktisadi araştırmalar için daha sağlam bir bilimsel temele yol açmaktadır. Yalnızca eksik ve olgunlaşmamış bir bilim, rasyonel analizin gerektirdiği gibi gerçekçi olmayan bir mikro temele dayanabilir. Herbert A. Simon, insan tercihi araştırması için sağlam bir temelin geliştirilmesinde önemli bir figür olmaktadır.

5. Sonuç

Dünya ekonomisinde dönemsel olarak meydana gelen krizler göz önüne alındığında, dünyadaki ekonomi politikalarının temeli olan geleneksel ekonominin, insanın ekonomik davranışını ve kararını doğru bir şekilde tanımlayıp tanımlayamadığı sorusunu gündeme

getirmektedir. Bu sorunun cevabı için ise ekonomide neoklasik iktisadın temellerini sorgulayan, insana daha doğru ve gerçekçi bir bakış açısı getiren alternatif yaklaşımlara daha fazla önem vermek gerekmektedir.

Klasik iktisadın, faydanın mutlak olarak hedefe ulaşmada özetlendiği tam rasyonellik yaklaşımını eleştiren Simon, karar almayı belirli adımları olan ve karar vericinin kararı optimize etmek yerine aslında keşfeden bir süreç olarak tanımlamaktadır. Sınırlı rasyonellik yaklaşımının tam rasyonelliğe göre gerçeklikle daha uyumlu olduğu birçok kişi tarafından kabul edilebilmektedir. Ancak bu yaklaşım tüketim ve üretim gibi olguları doğru ve sayısal olarak açıklayamadığı için geleneksel iktisatçıların bunu bilimsel olarak değerlendirmeye alamamasına neden olmaktadır. Ancak Simon ve diğerlerinin belirttiği gibi iktisat teorisinin temel taşı olan tam rasyonellik, gerçeklikle örtüşme yeteneğine sahip değilse, bu, insanların ekonomik davranışları ve karar alma süreçlerine ilişkin doğru bir tanımlama sağlayamadığı anlamına gelmektedir. Geleneksel iktisat teorisinin toplumu anlama ve toplumun sorun ve problemlerini çözmeye yönelik pratik öneriler sunma yeteneği bulunmamaktadır. Sınırlı rasyonellik de dahil olmak üzere alternatif yaklaşımların gerçekliğe uyum sağlama yeteneğinin daha yüksek olduğunu kabul edersek, yeni bir plan yapılmalı ve bu alternatif yaklaşımlara dayalı yeni bir ekonomik teorik sistem oluşturulmalıdır.

Rasyonalite, salt ekonomik bir bağlamda ele alınmaktan ziyade felsefi, sosyal ve psikolojik anlamlara sahip bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle rasyonellik konusunda çok çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden biri de rasyonelliği kişisel çıkarıya dayalı değişmez bir varsayım olarak gören geleneksel iktisat yaklaşımıdır. Tam rasyonellik yaklaşımına birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerden biri de Herbert Simon'un önerdiği tam rasyonelliğe karşı sınırlı rasyoneliktir. Klasik iktisadın, faydanın temelde hedefe ulaşmada özetlendiği tam rasyonellik yaklaşımını eleştiren Simon, karar sürecini, tamamen bilgiye sahip bir kişinin tasarrufunda olan bir süreç değil, dışsal ve içsel çeşitli faktörlerin etkisi altında olan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Sonuçta insanın verdiği karar tamamen optimal bir karar değil, aksine onu araştırmayı ve değerlendirmeyi bırakacak belli bir tatmin düzeyine getiren bir karardır. Tam rasyonellik yaklaşımının aksine, bireyin yapılan seçimden duyduğu tatmin, kişisel menfaatin tam olarak gerçekleşmesinden kaynaklanan tek fayda değildir; aynı zamanda karar vericinin inancını, sosyal ve bireysel tatminini de takip etmektedir. İktisat teorisinin temel taşı olarak kabul edilen tam rasyonellik gerçeklikle örtüşemiyorsa, geleneksel iktisat teorisinin toplumu anlama ve toplumun sorunlarına çözüm üretecek pratik öneriler sunma yeteneğine sahip olmadığı sonucuna varılabilmektedir. İnsanların sınırlı bilişsel kapasiteleri vardır ve bu da onların ekonomik olarak 'rasyonel' kararlar verme potansiyellerini kısıtlar. Esasen 'sınırlı rasyonalitenin' ifade ettiği şey budur. Bu kavram, iktisat politikası analizi, sürdürülebilir tüketim, çevrenin değerlendirilmesi, geri tepme etkisi veya büyümeye karşı çevre tartışmasına halkın tepkileri dahil olmak üzere

ekonomideki çeşitli araştırma konularına uygulanmıştır. Sınırlı rasyonelliğin entegrasyonu, ekonomiye davranışsal ve psikolojik anlayışları dahil etmeye yönelik daha büyük bir girişimin parçasıdır.

Kaynakça

- Altman, M. (2012), *Behavioral Economics for Dummies*, New Jersey: John Wiley ve Sons.
- Ben-Ner, A. and Louis Putterman (1998), *Economics, Values and Organization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BonJour, L. (1985). *The Structure of Empirical Knowledge*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brown, H. I. (2006). *Rationality (Problems of Philosophy)*, Routledge.
- Chisholm, R. (1977). *A Theory of Knowledge*, Prentice Hall.
- Camerer, C. and Loewenstein, G. (2004), “*Behavioral Economics: Past, Present, and Future*,” in *Advances in Behavioral Economics*. Colin F. Camerer and George Loewenstein and Matthew Rabin, Eds., Princeton University Press, 3-53.
- Camerer, C. (2005), “*Behavioral Economics*”, In *World Congress of the Econometric Society*, 18-24 August 2005, London.
- Drakopoulos, S.A. (1994), “*Hierarchical Choice in Economics*”, *Journal of Economic Surveys*, 8, 133-153.
- Duchaine, B., Cosmides L. and J. Tooby (2001), “*Evolutionary Psychology and the Brain*”, *Cognitive Neuroscience*, 11,225-230.
- Elster, J. (1991), *Rationality and Social Norms*, *European Journal of Sociology*, 32 (1),109-129.
- Elster, J. (2007), *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (2009), *Reason and Rationality (Steven Rendall, Trans.)*, Princeton: Princeton University Press.
- Engelen, B. (2007), *Rationality and Institutions: an Inquiry into the Normative Implications of Rational Choice Theory (Doctoral Dissertation)*, Katholieke Universiteit Leuven. Retrieved from: <https://lirias.kuleuven.be/handle/1979/975>
- Fllsdal, D. (1986). *Intentionality and Rationality*. In J. Margolis, M. Krausz, ve R.M. Burian (Eds.), *Rationality*, Dordrecht: Relativism and the Human Sciences.

- Foka-Kavalieraki, Y. and Aristides N. Hatzis (2011), “*Rational after All: Toward an Improved Theory of Rationality in Economics*”, *Revue de Philosophie Economique*, 12 (1), 3-51.
- Foley, R. (1988). *Some Different Conceptions of Rationality*. In *McMillin (Ed.), Construction and Constraint*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Frey, B.S. and Stutzer, A. (2007), “*Economics and Psychology: Development and Issues*”, in *Economics and Psychology: A Promising New Cross Disciplinary Field*, B.S. Frey and A. Stutzer, Eds., MIT Press (CESifo Seminar Series), 3-15.
- Gerrard, B.J. (1993), *The Economics of Rationality*. Routledge Press
- Hargreaves Heap, S. (1989), *Rationality in Economics*, Basil Blackwell Ltd. Stenmark, M. (1995). *Rationality in Science, Religion, and Everyday Life*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Hausman, D.M. and M.S McPherson (2006), *Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2nd Ed.
- Hindmoor, A. (2006), *Rational Choice*, Londra: Palgrave Macmillan.
- Mill, J.S (1967), *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume IV - Essays on Economics and Society Part I*, John M. Robson, Ed., London: Routledge and Kegan Paul. Retrieved from: the World Wide Web: <https://oll.libertyfund.org/titles/244>
- Moser, P.K. (1990), *Rationality in Action: Contemporary Approaches*, Cambridge: Cambridge University Press
- Mullainathan, Sendhil ve Richard H. Thaler (2000), “*Behavioral Economics*”, NBER Working Paper, 7948.
- Russell, B. (1956). *Human Society in Ethics and Politics*. Crown Nest: Allen and Unwin.
- Stenmark, M. (1995). *Rationality in Science, Religion, and Everyday Life*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Sousa, R. (1990). *The Rationality of Emotion*. Cambridge.
- Simon, H. (1957), *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*, New Jersey: John Wiley ve Sons, Inc.
- Simon, H. (1990), *Alternative Visions of Rationality*, in *Rationality in Action: Contemporary Approaches*. P.K. Moser, Ed., Cambridge University Press, 189-204.

Skouras, Thanos, George J. Avlonitis, and Kostis A. Indounas (2005), “*Economics and Marketing on Pricing: How and Why Do They Differ*”, *Journal of Product and Brand Management*, 14 (6), 362–374.

Tepeler, M. İ.- Akan, Y. (2023). *Davranışsal İktisadın Gelişimine Tarihsel Bir Bakış*. *Anasay* 26, 64- 77.

Tversky, A. and Kahneman, D. (1981), “*The Framing of Decisions and the Psychology of Choice*”, *Science*, 211 (4481), 453-458.

Wilkinson, N, and Klaes, M. (2012), *An Introduction to Behavioral Economics*, Londra: Palgrave Macmillan.

Von Wright, H. (1986), *Rationality: Means and Ends*. *Epistemologia*, 9.